

Krystyna Slany, Justyna Struzik, Katarzyna Wojnicka (red.), *Gender w społeczeństwie polskim*, (Gender in polish society), Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2011, s. 382.

Praca współredaktorek opracowania Krystyny Slany, Justyny Struzik oraz Katarzyny Wojnickiej pt. *Gender w społeczeństwie polskim* jest formą uczczenia jubileuszu 5-lecia studiów genderowych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Idea napisania monografii zbiorowej zrodziła się w 2008 roku, kiedy to zbiegły się w czasie ważne daty związane z działalnością genderową w instytucie (w 2003 roku powołana została specjalizacja oraz studia podyplomowe z zakresu *Spoleczno-kulturowej tożsamości płci*). Kierownik specjalizacji Profesor Krystyna Slany zwróciła się z propozycją napisania artykułów naukowych do badaczek i badaczy z różnych ośrodków naukowych w Polsce zajmujących się problematyką genderową, ale i do osób, które doceniają wagę tej problematyki, choć na co dzień nie stanowi ona głównego nurtu ich zainteresowań badawczych.

Zainteresowanie publikacją było ogromne, stąd pomysłodawczyni projektu, w obliczu zgromadzonego bardzo bogatego materiału postanowiła opublikować dwie pozycje książkowe. Efektem pracy dwóch zespołów redakcyjnych powstały recenzowana książka pt. *Gender w społeczeństwie polskim* oraz równoległe publikacja pt. *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej* pod redakcją Krystyny Slany, Beaty Kowalskiej oraz Magdaleny Ślusarczyk (wydana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 2011 roku). Jak podkreśla Krystyna Slany, podstawowym celem książki „jest dostarczenie polskim Czytelniczkom i Czytelnikom złożonej, wielowymiarowej i interseksjonalnej wiedzy na temat płci kulturowej, osadzonej głęboko w kontekście polskich problemów, przy jednoczesnym odniesieniu tej problematyki do ustaleń badań zagranicznych. Takie porównawcze podejście pokazuje z jednej strony obecny stan rozwoju studiów genderowych w Polsce, ich osiągnięcia, podejmowane tematy, ich specyfikę, z drugiej zaś – międzykulturowe i ponadkulturowe podobieństwo zagadnień rodzajowych” (s. 14).

Recenzowana praca została podzielona na trzy główne części. Część pierwsza zatytułowana jest *Gender w teorii i empirii*. Składają się na nią artykuły pięciu autorek i autorów podejmujących zagadnienia teoretyczne w socjologii gender. W części drugiej pt. *Gender, polityka, społeczeństwo* czytelnik znajdzie siedem artykułów ukazujących sytuację kobiet w sferze publicznej, obrazujących m.in. udział kobiet w polityce oraz ich aktywność społeczną, ale także opracowanie będące refleksją genderową nad rodziną. Część trzecia zatytułowana *Gender, rynek pracy i nierówności społeczne* zawiera sześć artykułów na temat aktywności zawodowej kobiet i związanych z nią nierówności społecznych wynikających z płci. Oprócz trzech zasadniczych rozdziałów praca zawiera także obszerną bibliografię, noty o autorkach i autorach artykułów oraz streszczenia w języku angielskim.

W artykule wstępnym do całego tomu, autorstwa Krystyna Slany, Justyny Struzik oraz Katarzyny Wojnickiej czytamy, iż „kategoria płci społeczno-kulturowej weszła [...] na stałe do kanonu narzędzi analitycznych w naukach humanistycznych i społecznych, przyczyniła się do powstania wielu paradygmatów, które „odczarowują” strukturalno-funkcjonalny porządek społeczny, bazujący w dużej mierze na biologicznej różnicy płci (esencjalizm biologiczny). Płeć kulturowa jest podstawową kategorią poznawczą pozwalającą zrozumieć świat społeczny na jego różnych poziomach [...]” (s. 7). Artykuły w poszczególnych częściach opracowania są dowodem na to, że polska refleksja feministyczno-genderowa, mimo iż zaczęła rozwijać się w Polsce dopiero w latach 80. XX wieku i ugruntowywać swą pozycję w humanistyce w latach 90. oraz w kolejnej dekadzie nowego wieku, nie odbiega rozległością zainteresowań od myśli genderowej na zachodzie Europy i w Stanach Zjednoczonych.

We wprowadzeniu do problematyki publikacji redaktorki tomu podjęły się również skróto-owego przeglądu najważniejszych, ich zdaniem, publikacji wchodzących już dzisiaj do kanonu refleksji nad kobiecością i męskością, przywołując szereg ważnych nazwisk badaczek i badaczy z dziedziny nauk społecznych (głównie socjologii) oraz humanistyki. Skrótowy przegląd rozwoju polskiej myśli feministycznej, genderowej, studiów nad społeczno-kulturowym fenomenem męskości, czy studiów *queer*, z uwagi zapewne na objętość tej części opracowania, może wydawać się subiektywną wizją autorek. Jak podkreślają redaktorki „chciałyśmy [...] wskazać jedynie na te problemy i publikacje, które w największym stopniu odcisnęły piętno na charakterze projektów naukowych podejmowanych w ramach specjalizacji *Społeczno-kulturowa tożsamość płci*, działającej w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego” (s. 11).

Część pierwszą recenzowanej monografii otwiera artykuł Barbary Szackiej pt. *Gender a płęć*, w którym autorka, przytaczając definicje pojęcia *gender*, dyskutuje jednocześnie z jego nadużyciem, podkreślając, iż „w wyłącznej koncentracji uwagi na płci kulturowej kryje się niebezpieczeństwo utożsamiania jej z płcią w ogóle. W niektórych nurtach współczesnego feminizmu takie utożsamianie widać wyraźnie. Termin *gender* używany jest nawet wtedy, kiedy mowa jest o różnicach między płciami na poziomie czysto biologicznym” (s. 20). Ponadto autorka konstatuje, iż „hasło *nikt nie rodzi się kobietą* stało się wyznawaniem wiary postmodernistycznego feminizmu” (s. 20). Niechęć feminizmu wobec jakichkolwiek odwołań do biologii, w obawie przed uzasadnianiem nierówności społecznych determinizmem biologicznym, Griet Vandermasen, przywołana przez Szacką, nazywa „biofobią” (s. 22). Autorka artykułu podaje szereg przykładów aplikacji teorii ewolucji do nauk społecznych, w tym przywołuje dokonania socjobiologii i psychologii ewolucyjnej, podkreślając, iż „odwoływanie się do ewolucyjnej biologii przy rozpatrywaniu społecznego zródnicowania płciowego przynosi wiele poznawczych korzyści i nie jest żadnym determinizmem biologicznym” (s. 35).

Anna Titkow w artykule *Kategoria płci kulturowej jako instrumentarium badawcze i źródło wiedzy o społeczeństwie* kontynuuje niejako wątek zapoczątkowany w poprzednim artykule, jednak skupia się na pojęciu *gender* i jego wartości aplikacyjnej w naukach społecznych. Zdaniem Anny Titkow „termin *gender* jest określeniem perspektywy teoretycznej; źródłem instrumentarium potrzebnego do analizy zjawisk społeczno-politycznych i ich przemian; do analizy roli skryptów kulturowych określających miejsce kobiety i mężczyzny [...]. Kategoria płęć kulturowa – *gender* jest wręcz synonimem teoretycznej rewolucji w sposobie badania nie tylko społecznej sytuacji kobiet, ale całości życia społecznego” (s. 37). Analiza kategorii *gender* w odniesieniu do różnych etapów rozwoju badań nad kobietami stanowi ważną część artykułu, będąc jednocześnie wskazaniem wielu dylematów, zarówno teoretycznych, jak i aplikacyjnych. Ostatnią część artykułu Anny Titkow stanowi prezentacja części wyników badań empirycznych przeprowadzonych przez autorkę wraz z innymi socjolożkami, opublikowanych we wcześniejszych pracach. W recenzowanej pracy autorka przypomina sposób pomiaru płci kulturowej, który legł u podstaw wspomnianych badań empirycznych oraz prezentuje przemiany „w strukturze płci kulturowej, rozumiane jako zmiany w popularności poszczególnych jej typów oraz zmiany treści wskaźników Kobiecości i Męskości [...]” w społeczeństwie polskim (s. 45).

Kolejny artykuł w części pierwszej, zatytułowany *Socjologia krytyczna a rozwój gender studies*, autorstwa Beaty Kowalskiej stanowi próbę pokazania genezy *gender studies*, a także procesu instytucjonalizacji studiów w tym zakresie na świecie oraz w Polsce. Zdaniem autorki „zakorzenie się studiów genderowych w naszej dyscyplinie [w socjologii – dopisek S. Królikowska] niewątpliwie wzmocniło jej krytyczny potencjał” (s. 68).

Jacek Kochanowski we wstępie artykułu *Płęć, seksualność i kondycja postkolonialna. Queer studies a sprawa polska* podkreśla, że *queer studies* nie stanowią jeszcze tak oswojonej perspektywy w polskiej humanistyce, jak *gender studies*. Według Kochanowskiego „w dużym uproszczeniu można powiedzieć, iż jest to [*queer studies* – dopisek S. Królikowska] postmodernistyczna wersja

gender studies, bardzo mocno powiązana z teoretycznymi pomysłami francuskiego poststrukturalizmu oraz ze stanowiskami takich teoretyków i teoretyczek, jak Judith Butler, Eve Kosofsky-Sedgwick czy – ważnego dla socjologicznej perspektywy w *queer studies* – Stevena Seidmana” (s. 70). Autor przybliża zainteresowania *queer studies*, łącząc tę perspektywę z teorią postkolonialną, opisując polski kontekst społeczny.

Artykułem zamykającym pierwszą, teoretyczną część rozważań omawianej monografii jest artykuł Barbary Worek pt. *Różnice płci w badaniach empirycznych: doświadczenia, perspektywy i wyzwania*. Autorka przedstawia w nim cechy charakterystyczne badań feministycznych, przyjmując, iż „podobnie jak studia genderowe rozwinęły się na bazie nurtu feministycznego, tak metodologia badań prowadzonych z perspektywy *gender* nawiązuje do badań feministycznych” (s. 87). Analizowane są tu również dylematy stosowania metod ilościowych i jakościowych w badaniach feministycznych oraz genderowych, zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i praktycznej. Barbara Worek prezentuje ponadto wybrane techniki jakościowe, z uwzględnieniem ich specyfiki i korzyści „jakie mogą przynieść dla lepszego opisanie i wyjaśniania różnic generowanych przez płęć” (s. 95). Autorka charakteryzuje jakościową analizę treści oraz analizę dyskursu i analizę konwersacyjną.

W części drugiej omawianego opracowania pt. *Gender, polityka, społeczeństwo*, w artykule rozpoczynającym tę część rozważań, Eleonora Zielińska (*Prawo wobec kobiet. Refleksja w dwudziestą rocznicę kontraktu okrągłego stołu*) stawia sobie za cel prześledzenie opisanych w artykule etapów równouprawnienia ze względu na płęć, posługując się wybranymi przykładami regulacji prawnych. Jak podkreśla autorka, „przeanalizuję problem wykorzystywania prawa i procesu legislacyjnego dla włączania i wyłączenia (ekskluzji) kobiet ze sfery życia publicznego, a także kształtowania ich społecznego wizerunku” (s. 106).

Analizą udziału Polek w polityce zajęła się Małgorzata Fuszara (*Kobiety w polityce*). Autorka przedstawiła statystyki kobiet i mężczyzn w polskim parlamencie oraz we władzach lokalnych, a także omówiła przyczyny niskiego udziału kobiet we władzy oraz bariery w ich działalności publicznej. Istotną część artykułu stanowi dyskusja na temat próby wprowadzenia systemu kwotowego w Polsce.

Kolejny artykuł autorstwa Katarzyny Ornaćkiej i Justyny Mańki zatytułowany jest *Gender mainstreaming w wybranych obszarach dyskryminacji w Polsce*. Jak wskazują autorki „polityka gender mainstreaming zakłada stosowanie pojęcia równości płci, co w praktyce powinno przekładać się na działania zmierzające w kierunku rozwiązania kwestii niesymetrycznych relacji między płciami i nierówności w obszarze pracy zawodowej i pracy domowej, rodziny i sfery opieki nad osobami zależnymi, polityki, kultury, zdrowia, seksualności i przemocy” (s. 149). Biorąc pod uwagę sferę pracy zawodowej oraz życia rodzinnego, Katarzyna Ornaćka i Justyna Mańka wykazują trudności we wdrażaniu polityki równości płci w Polsce oraz włączania jej do głównego nurtu polityki.

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska oraz Paulina Bunio-Mroczek w opracowaniu pt. *Gender w badaniach nad welfare state. Wyzwanie dla polskiej socjologii* przybliżają rzadko obecny w rodzimej socjologii związek pomiędzy *gender* i *welfare state*. Autorki opisują główne dokonania badań feministycznych nad *welfare state* oraz podają przykłady teoretycznych koncepcji przydatnych w studiach porównawczych modeli polityki społecznej. W podsumowaniu artykułu czytelnik znajdzie szereg istotnych pytań, na jakie polska socjologia oraz nauka o polityce społecznej poszukują odpowiedzi, w kontekście idei wyrównywania szans kobiet.

W artykule *Genderowe ruchy społeczne we współczesnej Polsce* Katarzyna Wojnicka przedstawia trzy typy takich ruchów, a mianowicie: ruch feministyczny, ruch obrony praw osób homoseksualnych, współcześnie występujący pod nazwą LGBTQ oraz ruchy społeczne mężczyzn. Autorka przybliża strukturę organizacyjną poszczególnych ruchów, ich historię, specyfikę działalności oraz charakteryzuje aktorki i aktorów owych ruchów. Jak czytamy w zakończeniu

opracowania „każdy z przedstawionych ruchów stanowi z jednej strony oddzielny byt, lecz jednocześnie ich funkcjonowanie w pewien sposób zazębia się, co powoduje, iż można uznać je za pewien swoisty, choć niejednorodny fenomen społeczny współczesnej Polski” (s. 194).

Renata Siemieńska w artykule *Kontrakt płci. Między sferą prywatną i publiczną* dokonuje przeglądu badań empirycznych, pokazując m.in., że „dokonujące się zmiany polityczne i ekonomiczne w Polsce w ciągu ostatnich kilkunastu lat wpłynęły na wzrost kapitału kulturowego społeczeństwa polskiego, i to w większym stopniu kobiet niż mężczyzn” (s. 222). Autorka opisuje dokonania kobiet i mężczyzn w sferze edukacji, zatrudnienia, polityki, a także w sferze życia rodzinnego, pokazując dynamikę zmian oraz istniejące wciąż nierówności między płciami.

Rodzina w refleksji feministyczno-genderowej to artykuł Krystyny Slany, w którym autorka przedstawia historyczne podłoże industrialnych przemian rodziny, wraz z jego krytyką feministyczną i genderową oraz charakteryzuje rodzinę w perspektywy głównych nurtów feminizmu: liberalnego, radykalnego, marksistowskiego i socjalistycznego, a także feminizmu społecznego.

Trzecia i ostatnia część publikacji dotyczy wpływu płci społeczno-kulturowej na rynek pracy oraz nierówności społeczne. Henryk Domański w opracowaniu pt. *Nierówności płci w latach 1982-2008* wskazuje na nierówności płci, które „kształtują się w wyniku nabywania przez kobiety i mężczyzn częściowo odmiennych, a częściowo nierównych zasobów, lokujących ich na niejednakowych pozycjach; z kolei z niejednakowymi pozycjami związane są niejednakowe „nagrody”, dostęp do dóbr materialnych, orientacje i szanse życiowe” (s. 251). Autor charakteryzuje wybrane wskaźniki nierówności płci ze względu na: poziomy i kierunki wykształcenia kobiet i mężczyzn, segregację zawodową, zarobki, a także dostęp obu płci do stanowisk kierowniczych.

Natalia Sarata w tekście *Rynek pracy w Polsce – płęć, obecność, uczestnictwo* skupia się na rynku pracy, jako na sferze ukształtowanej w męskim idiomie, a także na idei tzw. kontraktu płci, który dzieląc życie społeczne na sferę publiczną (męską) i prywatną (kobietą) ma dalekosiężny wpływ na sytuację kobiet w ekonomii rynkowej. Jak podsumowuje autorka „tradycyjny kontrakt płci musi zostać przededefiniowany, a zmiana nie powinna koncentrować się na kobietach jako specyficznych, wymagających „naprawy”, „dostosowania” (*fixing*) do androcentrycznego systemu uczestniczek życia publicznego, ale na przeobrażaniu, dostosowaniu, „naprawie” instytucji skonstruowanych w męskim idiomie” (s. 279).

Kolejny artykuł autorstwa Krzysztofa Górlacha oraz Zbigniewa Dąga pt. *Kobiety na kombajnach: właścicielki gospodarstw rolnych w Polsce współczesnej* zawiera szereg interesujących danych pochodzących z badań panelowych autorów, przeprowadzonych wśród właścicieli gospodarstw rolnych. Badacze przedstawiają socjologiczny profil kobiet-właścielek rodzinnych gospodarstw rolnych, charakteryzują kondycję ekonomiczną ich gospodarstw, a także przyglądają się postrzeganiu roli właścicielki przez badane kobiety. Według autorów „mimo odmienności charakteryzujących mężczyzn i kobiety prowadzących gospodarstwa rolne, różnice w sposobach postrzegania roli właściciela czy stylu prowadzenia gospodarstwa wskazują, że nie możemy tu mówić o jasnym i zdecydowanym obrazie odmiennych „męskich” i „kobięcych” wzorów” (s. 297).

Kazimiera Wódcz oraz Jolanta Klimczak-Ziółek opisują z kolei inną kategorię zawodową, a mianowicie kobiety zatrudnione w górnictwie, w opracowaniu *Restrukturyzacja ekonomiczna w doświadczeniu kobiet zatrudnionych w górnictwie*. Na podstawie badań własnych autorki charakteryzują los byłych górniczek, od doświadczenia zwolnienia z pracy w kopalni, przez poszukiwanie nowego zatrudnienia, po ocenę własnej sytuacji życiowej z perspektywy utraty pracy w górnictwie oraz szans i barier na pozagórnicznym rynku pracy. Strategie życiowe wybierane przez byłe górniczki zostały przedstawione za pomocą typologii. Jak podkreślają badaczki „proponujemy bardzo umowną typologię, zdradzającą propozycjami nazewniczymi dominujący profil trajektorii skonstruowany przez nasze respondentki, obejmującą model kobiety-ofiary

(restrukturyzacji), kobiety domowej, kobiety zaradnej, kobiety wyzwolonej (z górniczych resentmentów" – s. 308).

W artykule *Praca kobiet w Polsce: od egalitarnego przymusu ekonomicznego do elitarniej swobody wyboru i powszechnej nierówności statusu* Barbara Gąciarz skupia się na rozważaniach, które „mają na celu przyczynienie się do poszukiwania takiego rozwiązania kwestii równości płci w Polsce, które zapewni osiągnięcie trwałych i rzeczywistych rezultatów, a nie jedynie wykazanie się publicznym głoszeniem poprawnych poglądów, przy równoczesnym wstrzymywaniu się od podejmowania działań wpływających na stan stosunków społecznych” (s. 312). Autorka krytykuje negatywne postawy establishmentu politycznego oraz środowisk opiniotwórczych wobec myślenia genderowego, podając przejawy owych postaw w polskim życiu publicznym. Przedstawia ponadto sytuację ekonomiczną, polityczną oraz społeczną Polek w obliczu transformacji ustrojowej. W podsumowaniu swoich rozważań autorka pisze „nie da się awansować do elity światowej bez zapewnienia kobietom realizacji równych z mężczyznami praw. Polityka pomijająca kwestie upodmiotowienia politycznego, ekonomicznego, społecznego kobiet sprzyja utrwalaniu procesów niedorozwoju i marginalizacji w zglobalizowanej gospodarce” (s. 330).

W ostatnim artykule omawianej monografii, autorstwa Jolanty Grotowskiej-Leder oraz Iwony Kudlińskiej pt. *Feminizacja biedy w perspektywie analiz jakościowych welfare dependency*, czytelnik może zapoznać się z wynikami badań prowadzonych wśród łódzkich klientek pomocy społecznej. Badaczki interesowały się trzema głównymi obszarami problemowymi: biograficznym doświadczaniem biedy i wykluczenia społecznego, funkcjonowaniem biednych kobiet w sytuacji biedy i wykluczenia społecznego oraz doświadczaniem przez badane kobiety stygmatyzacji społecznej. Jak konstatują autorki „[...] podjęte analizy wykluczenia społecznego i stygmatyzacji klientek pomocy społecznej w ramach perspektywy feminizacji biedy pokazały nieujawnione dotąd dostatecznie nowe cechy kobiecego biednego życia i nowe aspekty zjawiska feminizacji ubóstwa” (s. 347).

Prezentowana publikacja pt *Gender w społeczeństwie polskim* pod redakcją naukową Krystyny Slany, Justyny Struzik oraz Katarzyny Wojnickiej stanowi próbę pokazania najważniejszych zainteresowań genderowych polskich naukowców z wybranych ośrodków naukowych. Monografia spełnia cel postawiony przez redaktorki opracowania, które mają nadzieję, że książka „będzie pomocna w prowadzeniu zajęć z zakresu *gender studies*, socjologii oraz studiów feministycznych, a także w prowadzeniu poszczególnych segmentów zajęć dydaktycznych w szeroko pojętych naukach humanistycznych i społecznych” (s. 16).

Sabina Królikowska

Małgorzata Łobacz, *Wartość ubóstwa w urzeczywistnianiu się osoby* (The value of poverty in self-fulfillment), Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

Przyzwyczajenia mogą być zgubne, nawet jeśli dotyczą poszukiwania stałych elementów w omawianych problemach dotyczących ubóstwa. W większości prac poświęconych temu zagadnieniu spotyka się podobne wątki analizy. Książka Małgorzaty Łobacz zaskakuje nie tylko odmiennym spojrzeniem na ubóstwo, ale także budzi zdziwienie, ponieważ w wielu momentach lektury można zadać sobie pytanie: czy to na pewno nadal mowa o problemach osób ubogich?

Książka ukazuje ubóstwo w innym wymiarze, o którym współcześnie rzadko się mówi – w wymiarze wartości dla samej jednostki nim dotkniętej, a także z perspektywy wartości dla osób, którym dane jest żyć w otoczeniu tych, których życie naznaczone jest różnego rodzaju